

משרד החנוך והתרבות - המחלקה לתרבות תורנית

עלון הדרכה להוראת פרשת השבוע
ע"פ הגליונות של בחמה ליבוויץ

כ"מ - ל'
שמות בני יעקב

יצא (תשכ"ז)

שמותיהם של בני יעקב - אם כי ניתן להם סיבה "מעין המאורע" - אינם הולמים תמיד ובדיוק את מקורם הגזרונים, אלא נתנים לפי דמיון הצלצול, וכן הוא גם ביתר שמות במקרא, וכבר עמדו על זה קדמונים, כגון שהרגישו שאין השם שמואל הולם, שהרי לפי הסבה שנחנה שם (שמואל א' א' כ') "כי מה שאלתיו" אפשר היה לצפות לשם "שואל". וכבר העיר רש"י שם

ד"ה שמואל: על שם א-ל ועל שם המעשה הוא מקרא כי מטבו שאלתיו.

וכן עמד הרמב"ע על כך שמשה לפי הנאמר שם: (שמות ב' י') היה צריך להקרא "משה" ואלה דבריו: ד"ה משה: ... ואל תתמה בעבור שאיננו "משוי", כי השמות אינם נשמרים כמו הפעלים.

וביתר פרוטרוס עומד הרמב"ע על אי הדיוק הגזרונים במתן שמות פרטיים בשם 'י"ח ג' ד"ה ואת.

אבל לא "אי הדיוק" הזה בלבד הוא שהביא את חז"ל לחפש טעם נוסף למתן השם "ראובן", ויש לעיין יפה בכל י"א הפסוקים שם נקראים שמות וטעם השם בצדו ויש לבחון, העשויים כל הפסוקים האלה במחכת אחת אם לא.

שאלה ב 2, 3, באות להרגיל את הלומד להתייחס בדיוקנות רבה לדברי המדרשים, אשר עם כל היותם כדברי הרמב"ם (מורה נבוכים מאמר ג' פרק מ"ג) "על צד מליצת השיר... והתפרסם הדרך הוא בזמן ההוא והיו עושים אותו הכל כמו שיעשו המפוררים מזמרי השיר" - עם כל זה יש לדייק במבנם ובבחירת הפסוקים הטובים כראיות או כהוגמות, ואף בסדר הבאת הפסוקים, המפרשי עין יעקב ומפרשי מדרש רבה עשו גדולות בפקחת עינים על דברים דקים כאלה, אשר לפעמים דוקא בהם נחבאת כובתו העיקרית של הדרשן.

הקדשנו הפעם מקום נרחב לדרכי אונקלוס בתרגומו. בכמה וכמה מקומות מזכיר הרמב"ם במורה את אונקלוס, מסתמך על תרגומו, משבח אותו. (ע' ביחוד מאמר א' כ"ז) "אונקלוס הגר שלם מאד בלשון העברית והארמית... ועל תרגום פסוק אחד הוא אומר שם: "וזה מופלא מאד, יורה על שלמות זה האדון וטוב פרושו והבנתו הדברים כפי שהם ופתח לנו בזה התרגום ענין גדול..."

אך יש גם והרמב"ם תמה על תרגומו, במקום שנראה לו, שתרגומו חורג משיטתו הכללית (של אונקלוס) ואינו מתאים לדרך בה הוא הולך במקומות מקבילים (ע' למשל דבריו מו"ב א' ס"ו) וכן מקשה הוא במקומו - אחר שחשב למצוא את שיטתו - על שלשה פסוקים הנראים חורגים:

הרמב"ם עצמו עונה לשאלה היא את הדברים הבאים: (מו"ב א' מ"ח)

וכאשר השתכלתי במה שמצאתי מנסחאות התרגום (- עם מה ששפעתיו בשעת הלמוד -) ראיתיו: כשימצא "ראיה" מחוברת בעול או היזק או חמס יפרשהו: "וגלי קדם ה'", ואין ספק, שמלת "חזא" בלשון ההוא גוזרת ההשגה, וישב הדבר המושג כפי מה שהושג. (= כלומר: ומשום כך לא תרגם גם כאן "וחזא", משום שמלה זו בארמית כוללת, בלי ספק, גם את ההשגה שמשהו משיג בה דבר מה, גם את קבלת הדבר המושג לפי מה שהושג וחהודא בו.) ולזה, כשמצא (= המתרגם) הראיה נתלית בעול, לא יאמר "חזא" אבל: "וגלי קדם ה'". (= כאשר מלת "ראיה" המיוחסת לאלוה מקושרת עם איזה עולה, לא אמר "וחזא", מה שהיה מתבאר כהסכמת האלוה לעולה, אלא "וגלי קדם ה'", לפניו נגלה, להורות על כך, שמאתו לא בעלם מה שנעשה, אע"פ שלא הסכים לכך).

והנה מצאתי כל "ראיה" מיוחסת לה' בכל התורה פרשה: "וחזא" זולת אלו אשר אספר לך: (בר' כ"ט ל"ב) "כי ראה ה' בעיני" - ארי גלי קדם ה' עולבני, (בר' ל"א י"ב) "כי ראיתי את כל אשר לבן עשה לך" - ארי גלי קדמי, ... (שם' ב' כ"ה) "וירא ה' את בני ישראל" - וגלי קדם ה' שעבודא ובני ישראל ...

וזה כולו היה נמשך ונראה בו (חבוק א' י"ג) "והביט אל עמל לא תוכל" (= ובכל אלה הלך אונקלוס לשיטתו, מזכרו את המאמר "והביט אל עמל לא תוכל"), ולזה כל שעבוד וכל מרי יתרגמהו גלי קדמהי, או "גלי קדמי".

אבל הרמב"ם עצמו רואה שאין כלל צה בלי יוצאים מן הכלל. ולפיכך הוא מסמיך:

אבל נפסד עלי זה הפירוש הטוב, הנאה, אשר אין ספק בו - בשלשה מקומות, היה מחוקם, לפי זאת הסברה, יפרשם "וגלי קדם ה'" ואני מוצא אותם בנוסחאות: 'וחזא ה', והם אלו:

(בר' ו' ה') "וירא ה' כי רבה רעת האדם"; (בר' ו' י"ב) "וירא אלוקים את הארץ והנה בשחתה", (בר' כ"ט) "וירא ה' כי שנואה לאה, והקרוב אצלי - שיהיה זה מעות שגפול בנוסחאות שאין אצלנו כחזבת אונקלוס בזה, עד שנאמר: שמא יש לו בזה פירוש? (= מכיון שאין בידינו הנוסחה הראשונה שכתב אונקלוס בעצם ידו לא נוכל לומר: אפשר היה לו בזה פירוש מיוחד). (הפירושים נסוגרים לר' יהודה אבן שמואל).

ואולם הסבר אחד נותן מפרש התרגום הרב בן ציון יהודה בערקאוויץ (מזילנא) בספרו עוטה אור, ועל פי הסברו יתפרשו גם אותם שלשה פסוקים אשר חמה עליהם הרמב"ם, ואלה דבריו (אחרי הביאו את דברי הרמב"ם שהבאנו לעיל).

ומאבהת הגר חתרת לי במסכונים למצוא את הצפון בכונתו ולהסיר התמיהות שנתקשה בהם הרב הגדול ומצאתי אור מתנוסס לעניות דעתי בע"ה והוא, כי לא יברח אונקלוס מלשון ראייה המיוחס לה' ית', כאשר לא יברח מלשון דבור, שתרגם תמיד "וידבר" - ומלל. וכן "ודבר ה' עם משה פנים אל פנים", עיין רמב"ן ס' ויגש, שהעיר בזה כי ידבר הכתוב בלשון בני אדם, ובפרט בלשון ראייה אשר מורה השגת השכל, כדברי הרב ז"ל.

אמנם עיקר מנוסתו (של אונקלוס) הוא מהתחדשות התנועה מן הבורא ית', כי מלת "וירא" - ל' עתיד עם וי"ו ההפוך - מורה התחדשות הענין, כלומר עתה ראה הענין ולא קודם לכן. וכן בלשון ארמית מלת "וחזא", וזהו שלא יתכן בחוקי הבורא ית', כי את הכל כאחת יראה, אין דבר בעלם מאתו ית'.

ועתה תראה כי בדברים המעטים האלה יבואו על נכון כל דברי המתרגם, כאשר אספר לפניך כסדר שספר הרב ז"ל (= הרמב"ם): "כי ראה ה' בעניי" יקשה, וכי חלילה מקודם לא ראה! על כן תרגם וגלי קדם. וכן (בר' ל"א) "כי ראיתי אשר לבן עושה לך", ולא אך עתה ראה, כי אם כל הימים אשר היה אתו, אבל עתה אף הגיע עת השלוט, על כן תרגם "גלי". וכן כל הבא בשעבוד מצרים - הוא בתמשך הענין זמן רב, האם לא ראה חלילה כבודו ית' מקודם עד זמן הגאולה, לכן יתרגם גם כן "וגלי קדמי", רצונו לומר: הענין כבר גלוי וידוע לפניו יתברך, אך עתה הגיע הזמן "וידע אלוקים" כתרגונו "ואמר למפרקיהונו". ... וכן באלה שזכר הרב ז"ל: (בר' ו') "וירא ה' כי רבה רעת האדם" "וירא ה' את הארץ והנה בשחתה" - השנוי בזה הוא אינו תלוי בחוקו ית', רק ברעת האדם ובהשחתת הארץ אשר בתהווה עתה ולא קודם, לכן יתרגמו על פי הפשוט (= וחזא), וכן "וירא ה' כי שנואה לאה", בא להורות כי תכף אשר נהיתה שנואה ראה ה' ונתן לה הירון, ואל ה' הוא יודע, אבל בלשון שאמרה היא "כי ראה ה' בעניי" יתרגם בלשון "גלי קדם ה'", כי לא על הרגע הנראה תדבר...

נחמה ליבוביץ